

Derleme / Review

Osmanlı Döneminde Sosyal Hizmet Kurumları: Darüleytam Örneği

Emine Nazlı¹

Öz

Sosyal hizmet, çok eski çağlardan itibaren dezavantajlı gruplar içinde yer alan nüfusa yardım sağlamak için yürütülen sosyal güvenlik araçlarından bir tanesidir. Sosyal hizmetin ilgi alanı olarak kimsesiz çocukların bakım ve ıslahı, tarihin çeşitli dönemlerinde tartışılan bir konu olmuştur. Osmanlı Devleti yetim ve kimsesiz çocukların barınma, talim-terbiye, eğitim ve sağlık hizmeti ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1914 yılında Darüleytamları kurmuştur. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimleyici analiz yöntemi kullanılmıştır. Araştırma, yerli ikincil kaynaklardan literatür taraması yapılarak oluşturulmuş bir derleme makalesidir. Bu çalışmanın amacı Darüleytamların kuruluş amacı, vizyonu ve misyonuna ilişkin bilgiye yer vermektir. Bu çalışmada Darüleytamların dönemin zorlu koşullarına rağmen yetim ve kimsesizler için çeşitli olanaklar sunduğu, bu hizmetlerin günümüz sosyal hizmet uygulamalarına örnek teşkil edebileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Darüleytam, Sosyal Hizmet, Mesleki ve Teknik Eğitim.

Social Service Institutions in The Ottoman Period: The Example of Darüleytam

Abstract

Social services are one of the social security tools that have been carried out to provide assistance to the population in disadvantaged groups since ancient times. The care and rehabilitation of orphans, as a field of interest for social services, has been a topic of debate at various periods of history. The Ottoman Empire established Darüleytams in 1914 to meet the shelter, training, education and health service needs of orphans and destitute children. In this study, descriptive analysis method, one of the qualitative research methods, was used. The research is a compilation article created by scanning the literature from local secondary sources. The purpose of this study is to provide information about the purpose of establishing Darüleytams, their vision and mission. In this study, it was concluded that Darüleytams provided various opportunities for orphans and the destitute despite the difficult conditions of the period, and that these services could serve as an example for today's social service practices.

Keywords: Ottoman Empire, Orphanages, Social Services, Vocational and Technical Education.

¹Dr, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, e-posta: en361432@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8473-2801.

1.GİRİŞ

Sosyal hizmet, bir toplumda yoksul ve muhtaç duruma düşen, bedenen veya ruhen eksikliğe uğrayan bireyleri topluma kazandırmak, onların maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak için devlet veya gönüllü özel kurum/kuruluşlar tarafından yürütülen hizmetlerdir (Şenocak, 2009: 443). Ayrıca sosyal hizmet, bireylerin birbirleriyle ve sosyal çevreleri ile uyum sağlamalarını kolaylaştırmak ve onlara, insan onuruna yaraşır bakım, eğitim, tıbbi ve psiko-sosyal rehabilitasyon hizmeti sunmak için ortaya konulan faaliyetler bütünüdür (Çetinkaya, 2012: 10). Sosyal hizmet, bireyin ruhsal durumunu ve davranışlarını konu edindiği gibi birey ile diğer bireyler ya da gruplar arasındaki ilişkiyi de konu alır. Bu açıdan sosyal hizmetin psikoloji ve sosyoloji ile ilişkisi olduğu görülmektedir. Buna ilaveten sosyal hizmet, yönetim bilimleri, ekonomi, antropoloji, eğitim bilimleri gibi bazı bilim dalları ile de bağlantılıdır (Abay, 2018: 11). Sosyal hizmet toplumda dezavantajlı gruplar içinde yer alan yaşlı, engelli, madde bağımlısı, kimsesiz çocuk, korunmaya muhtaç kadın vb. kapsamına almaktadır (Akyıldız, 2020: 277). Sosyal hizmetin amacı, insan haklarının korunmasını, sosyal adaletin tesis edilmesini ve sosyal işlevselliği azalmış bireylerin potansiyellerinin farkına varmalarını sağlamaktır (Tuncay, 2013: 147-150). Osmanlı Devleti'nde de kimsesiz çocukların korunması ve topluma kazandırılması için yapılan düzenlemeler sosyal hizmet uygulamaları kapsamında değerlendirilebilir. Osmanlı döneminde çocuklara yönelik sosyal hizmet faaliyetleri, ekonomik ve ailevi nedenlerden ziyade savaş ve afetlerden ötürü ortaya konulmuştur. Çocuklara sahip çıkmak, onların yetiştirilmesi için ihtimam göstermek dini ve ahlaki bir sorumluluk olarak düşünülmüştür (Ünal, 2015: 888).

Osmanlı Devleti çeşitli yardım ve hizmet kurumlarıyla sosyal hizmet alanında önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. Örneğin, 1896 yılında faaliyete açılan "Darülaceze" ile dilenen aciz ve malul çocukların bakımı sağlanmıştır (Tetik ve Korkmaz, 2022: 426; Özgün, 2016: 45). 1899 yılında tıp alanında pek çok yeniliğe öncülük eden ülkemizin ilk çocuk hastanesi olan "Hamidiye Etfal Hastanesi" açılmıştır. Bu hastanede serum ve aşı üretimi için laboratuvarlar kurulmuş, ilk röntgen cihazlarından biri bu hastanede kullanılmıştır. Çocukların yiyecek ve içeceklerine büyük bir itina gösterilmiş, bu yiyecekler hastane laboratuvarında tetkik ettirilmiştir. Bu hastane günümüzde Şişli Etfal Hastanesi adıyla varlığını devam ettirmektedir (Altıntaş Selçuk ve Çolak, 2012: 11). 1902 yılında yetimlere barınma ve eğitim imkanı sağlayan "Dar-ül Hayr-ı Ali" hizmete girmiştir. Savaşta hastalanan ve yaralanan askerlerin tedavi ve bakımı için 'Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve kimsesiz ve yoksul kimseler için yurdun farklı illerinde bakım evleri, aş evleri hizmete açılmıştır (Tetik ve Korkmaz, 2022: 426; Namal ve Kesbiç, 2016: 369). Osmanlının son döneminde ise 1908'de Himaye-i Etfal Cemiyeti yerel bir teşkilat olarak Kırklareli'de kurulmuş, 17 Ocak 1921 yılında ise kamu yararına çalışan bir cemiyet olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Bu cemiyet, günümüz sosyal hizmetinin temellerinin atılmasında önemli bir yere sahiptir (Toper vd., 2023: 131).

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı toprak kayıplarına neden olmuş, savaş mağduru halkı Osmanlı topraklarına göç etmeye yöneltmiştir (Altunay Şam, 2022: 1435). Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan göç eden muhacirler arasında açlığa, sefalet ve çeşitli hastalıklara karşı en savunmasız grup şüphesiz çocuklar olmuştur. Bu çocuklar arasında savaşta anne ve babasını ya da babasını kaybedenlerin sayısı azımsanamayacak kadar çoktur. Örneğin, Balkan Savaşından sonra sadece Bulgaristan'da 26.523 ailenin 71.505 yetiminin olduğu ifade edilmektedir. Bu çocuklardan 3.011'i anne ve babasını kaybederken, 48.000'inin ailesinin yoksulluk içinde yaşadığı ortaya konulmuştur. Göç eden halkın büyük çoğunluğunun yetim çocuklardan oluşması asırlar boyunca geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır (Çay Çakır, 2024: 127; Öztürk ve Emiroğlu, 2023: 344). Zira göç akını; siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan Osmanlı Devleti'ni yeni sorunlarla baş etmeye sevk etmiştir (Altunay Şam, 2022: 1435). Bu sorunların başında, savaş nedeniyle yetim kalan çocukların barınmasının yanı sıra eğitimi ve topluma kazandırılması

sorunu yer almıştır. Bu çocuklar için Osmanlı Devleti çeşitli projeler ile yardım eli uzatmıştır (Özden, 2023: 1917). Bu doğrultuda yetim kimsesiz çocukların barınma, talim-terbiye, eğitim ve sağlık hizmeti ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla 1914 yılında Darüleytamlar kurulmuştur (Eken, 2013: 128). Ancak bu kurum tam anlamıyla kurulmadan önce arşiv belgelerinde “Dârüleytâm-ı Şühedâ Mektebi”, “Muhâcirîn-i Dârüleytâm” ve “Dârüleytâm-ı Osmânî” isimleriyle anılmıştır (Aktı, 2024: 62).

Bu çalışmanın amacı Darüleytamların kuruluş amacı yanında, sosyal hizmet temelinde bu kurumların vizyonu ve misyonuna ilişkin bilgiye yer vermektir. Ayrıca kimsesiz, öksüz ve yetim çocukların himayesi, eğitimi ve ekonomiye katkı sağlamaları konularında Osmanlı Devleti’nin sunmuş olduğu hizmetleri ele alarak bu hizmetlerin bireye ve topluma sağlamış olduğu katkıyı izah etmektir. Bu çalışmada Darüleytamların kuruluşu, mali olanakları, faaliyetleri ve kapatılması alt başlıklar altında incelenmiştir. Bu çalışmanın günümüz sosyal hizmet faaliyetlerine yol göstereceği düşünülmektedir.

2. DARÜLEYTAMLARIN KURULUŞU

Darüleytamlar, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı nedeniyle yaşanan yıkım ve kayıplar sonucunda kimsesiz ve yetim çocukların fiziksel ve ruhsal gelişimi için tesis edilmiştir. (Müezzinoğlu, 2012: 232). Darüleytamlar 1914’te İttihat ve Terakki partisine bağlı olarak kurulmuş, 1915 yılı başlarından itibaren faaliyete geçmiştir (Nuhoğlu, 1999: 521). Darüleytam binası olarak İtilaf Devletlerinin ülkemizdeki boşalan okul, yurt, manastır, yetimhane vs. müesseseleri kullanılmaya başlamıştır. 1914 yılında Maarif Nezareti’ne bağlı faaliyete başlayan Darüleytamlar, 1920 yılı itibarıyla Dahiliye Nezareti’ne bağlanmıştır (Öztürk ve Emiroğlu, 2023: 357). Darüleytam müessesesi ilk defa İstanbul Bebek’te, Sait Halim Paşa’ya ait olan Bebek Yalısı’nın kuruma hediye edilmesiyle açılmıştır. Savaşların tahrip olmuş ve yıkılmış binalara ve fakirleşmeye neden olduğu bu dönemde, Darüleytamlar İstanbul ve Anadolu’da yaygınlaşmaya başlamıştır (Aytekin, 2006: 56).

Darüleytamların hiyerarşik yapılanmasında merkez teşkilatının en başında Darüleytam Genel Müdürü bulunmaktadır. Genel Müdürlüğün birimleri ise Levazım, Teçhizat ve Tahrirat müdürlükleri olmak üzere üç müdürlükten oluşmaktadır. Taşra teşkilatında ise örgüt yapılanmasında müdür, müdür yardımcısı, öğretmenler, idare, depo, ambar ve hesap memurları ile hizmetliler çalışmaktadır. Bazı Darüleytamlarda sadece kız çocuklarının işlemleri ile ilgilenen bir müdürlük bulunmaktadır (Özkan, 2006: 218-219).

Darüleytamların kuruluş amacı Darüleytam Talimatnamesi’nde kimsesiz yetimlerin Maarif Nezareti bünyesinde barınmaları ve eğitilmeleri olarak belirtilmiştir. Bu kurumun amaçlarından biri de çocukların meslek edinmelerini sağlayarak hayata atılmalarını kolaylaştırmak olduğundan, çocukların sağlık durumlarının elverişli olması şartı aranmıştır. Engellilik derecesinde hastalığı olan çocuklar ise Darülaceze’nin çocuk kısmına yönlendirilmiştir (Şafak, 2013: 265).

Darüleytamlar kurulduktan birkaç yıl sonra savaş nedeniyle artan göç, sefalet ve şehit sayısındaki artış gibi unsurlar, yetim ve kimsesiz çocukların sayısını da artırmıştır. Darüleytamlara olan ihtiyaç ve talebin artışıyla birlikte devlet bir kararnameyle buralara yerleşecek çocuklar için belirli kriterler ortaya koymuştur. Kararname uyarınca, darüleytamlara yerleştirilmeye şehit ve gazilerin devlet yardımı almayan çocukları öncelikli sıradadır. İkinci öncelikliler ise kimsesiz ve mahrum yetimlerdir. Darüleytamların kapasitesi yeterli olmadığında ise çocukların müslüman, güvenilir ailelerin yanında eğitimlerini sürdürmesine karar verilmiştir (Aktı, 2024: 62).

Darüleytamların mali açıdan sürdürülebilir olması için bu müesseseye devlet tarafından özel bütçe tahsis edilmiş, çeşitli yardımlar yapılmıştır. Aşağıda Darüleytamların mali olanaklarına ilişkin bilgiye yer verilecektir.

3. DARÜLEYTAMLARIN MALİ OLANAKLARI

Savaşın uzaması, ekonomik, sosyal koşulların ağırlaşması nedeniyle Darüleytamların ekonomik desteğe olan ihtiyacı birkaç yıl içinde artmıştır. Bunun üzerine, 02 Nisan 1917 tarihinde devlet bir defaya mahsus Darüleytamlara ek yardımda bulunmuştur. Bu müesseseye devlet tarafından 500 dönüm arazi tahsis edilmiş, 150.000 nakit para yardımı yapılmıştır (Bakar, 2005: 571).

Darüleytamların kullanımı için İtilaf Devletlerinden kalan manastır ve okul gibi binaların ambarlarındaki çeşitli eşya ve malzemelerin kullanılması yoksulluk yaşanmasını ilk aşamada önlemiştir. Ancak zaman geçtikçe depolardaki malzemelerin tükenmesiyle, müessese mali sıkıntıya girmiştir. Devlet, Darüleytamların ekonomik durumunu iyileştirmek için özel bir bütçe tahsis edilmesine karar vermiştir. Bu doğrultuda "Evlâdi Şüheda Vergisi" adıyla yeni bir vergi ihdas edilmiştir. Bu düzenleme ile tütün, alkollü içecekler, posta ve telgraf vergileri üzerinden gelir sağlanmıştır (Türkmen, 2015: 17; Bakar, 2005: 571; Özkan, 2006: 217).

Tüm bunlarla, Darüleytam Genel Müdürlüğü ve şubelerinin gider kalemine ait birçok malzemenin devlet kaynaklarından indirimli (tenzilatlı) alınması da sağlanmıştır. Ayrıca çocuklara Darüleytamların sanayi biriminde verilen eğitimler onların ek kaynak oluşturmasına da yardımcı olmuştur. Bu birimler, eğitim gören çocukların üretime katılmalarını ve ticaret öğrenmelerini desteklemiştir. Örneğin çocukların ürettiği eserlerin yer aldığı sergiler düzenlenmiş ve buralardan elde edilen gelirler kuruma kaynak olarak aktarılmıştır (Öztürk ve Emiroğlu, 2023: 358-359). Osmanlı Devleti'nin Darüleytamlara kaynak oluşturmayla ilgili diğer bir çözüm önerisi ise belediye ve özel idare bütçelerinden ek gelirler tahsis etmesi olmuştur. Buna rağmen ekonomik sıkıntılar nedeniyle kurum tüm yetimhaneleri faaliyete geçirememiş, itilaf devletlerine ait devralınan 100'den fazla yetimhaneden 65'i faaliyette bulunabilmiştir (Çay Çakır, 2024: 129). Hizmete açılan Darüleytamlar çocuklara barınma imkanının yanı sıra akademik, mesleki ve teknik eğitim, sağlık hizmeti gibi çeşitli alanlarda olanaklar sunmuştur.

4. DARÜLEYTAMLARIN FAALİYETLERİ

Bu çalışmada muhtaç, kimsesiz ve yetim çocukları topluma faydalı bireyler olarak yetiştirmeyi amaçlayan Darüleytamlarda sunulan hizmetler, temel ihtiyaçların temin edilmesi (gıda, barınma), akademik eğitim olanakları, mesleki ve teknik eğitim olanakları, sağlık hizmetleri başlıkları altında ele alınmıştır.

4.1. Temel İhtiyaçların Temin Edilmesi (Gıda, Barınma)

Darüleytam'da yetimlerin haklarının belirlendiği, ayrıntılı şekilde hazırlanmış nizamnameler bulunmaktadır. Çocukların barınma, eğitim ve çeşitli hak ve özgürlükleri bu nizamnamelerle güvence altına alınmıştır (Özden, 2023: 1918).

Osmanlı Devleti her ne kadar ağır savaş koşulları altında olsa da çocuklar için tüm imkanlarını seferber etmiştir. Zor koşullar altında kurulan bu kurumun sürdürülebilirliğini sağlamak son derece güç olmuştur. Nitekim o dönemde Osmanlı Devleti, ölüm, hastalık, açlık, toprak kayıpları gibi birçok problemle karşı karşıya kalmıştır. Yetimlerin barınma ihtiyacı için yabancı devletlere ait veya azınlıklarca kullanılmakta olan yapılar yurt olarak kullanılmıştır (As, 2020: 287).

Osmanlı Devleti, savaştan kaçan yetim ve muhtaç çocukların açlık ve sefalet nedeniyle hayatlarını kaybetmelerini engellemek amacıyla günlük iâşe sağlamayı amaçlamıştır. Bu kurumun öncelikli amacı, savaş mağduru yetimlerin yiyecek, içecek, barınma, dinlenme ihtiyaçlarını tedarik etmek olmuştur (As, 2020: 286). Yetimlerin sağlıklarını korumak amacıyla beslenmelerine önem verilmiş, bunun için Darüleytam Hastanesinin belirlediği kıstasa göre et tüketimi tanzim edilmiştir. Bütün şubelere haftada 4 defa 150 gr. et verilmesi, şayet haftada 3 defa et verilecekse bunun 200 gramın altına olmaması gerektiği iletilmiştir. Bebek Darüleytamına gönderilen 8 Nisan 1335 tarihli belgede yetimlere verilecek etin hangi şart ve özellikte olması gerektiği yazılmıştır. İlgili yazıda etlerin doktor ve öğretmen eşliğinde alınması ve etin parça halinde değil, bir bütün olarak teslim alınması bildirilmiştir (Demir ve Şahin, 2016: 521).

İlköğrenimlerini tamamlayıp başka okulların sınavlarını kazanamayan 13-16 yaşındaki çocukların bir bölümü ziraat işleriyle ilgili eğitim alırken, diğer bir bölümü Darüssınaviyelerde çıraklık eğitimi almıştır. Aynı zamanda da Darüleytamlarda barınmaya devam etmişlerdir. Bu müessese, gıda ve barınmanın yanı sıra yetimlere anne baba şefkati göstermeyi de vazife edinmiştir. Bu kapsamda öğretim sürelerini tamamlayanlardan kısmeti çıkanların yuva kurmalarına yardım edilmiş ve bu çocuklara ait banka hesaplarında tutulan paranın tümü yurttan ayrılırken çocuklara verilmiştir. Kız öğrenciler bir meslek sahibi oluncaya kadar müessesede yatılı kalmıştır. İlkokul öğrenimini tamamlayamayan 14 yaşına giren erkeklere ise Darüleytam tarafından bir iş ve meslek sağlanmış, daha sonra müesseseden ilişik kesme işlemleri gerçekleştirilmiştir (Okur, 1996: 42; Çağlar, 2019: 3).

4.2. Darüleytamlarda Eğitim

Darüleytamlarda eğitim, 1917 yılında yayınlanan Muvakkat Talimatnamesi'nde belirtilen esaslara göre verilmiştir. Bu Talimatname'ye göre Darüleytamların görevi, şehit çocuklarının ve kimsesiz çocukların talim ve terbiyelerini sağlamak, çocukların ilgi ve yeteneklerini dikkate alınarak memlekete faydalı olabilecekleri alanlarda eğitmek olarak belirlenmiştir. Söz konusu Talimatname'de Darüleytamlarda uyulması gereken kurallar yer aldığı gibi uygun görülmeyen davranışlar da sıralanmıştır (Aktı, 2024: 62).

Darüleytamlarda eğitim olanakları akademik ve mesleki ve teknik eğitim olmak üzere iki başlık altında ele alınacaktır.

4.2.1. Akademik Eğitim Olanakları

Darüleytamlarda kız ve erkek öğrencilere ayrı şubelerde eğitim verilmiştir. Bu müessese parasız ve yatılı bir okuldu. Eğitim düzeyi; ana sınıfı, ibtidai ve sanayi sınıfları olarak üç bölümden oluşmuştur. Ana sınıfları da 4 yaşındakinden küçük olanlara ve 4-6 yaş grubuna ayrı şekilde hizmet vermiştir. İbtidai sınıflarına 7-12 yaşlarındakiler, sanayi sınıflarına ise 13-17 yaş aralığındakiler kabul edilmiştir (Şafak, 2013: 265). Osmanlı Devleti'nde ana sınıflarının yaygınlaşması Balkan Savaşlarından sonra olmuştur. Darüleytamlarda okuyan öğrencilere nasıl eğitim verileceği, 1915 yılında darüleytam tarafından hazırlanan nizamname uyarınca hazırlanmıştır. Ana sınıflarında verilecek eğitimin içeriği 1917 yılında Doktor Saim Ali tarafından Almancadan Osmanlı Türkçesine çevrilen "Ruhîyata Müsterid Ana Mektepleri İlm-i Terbiyesi" başlıklı kitaptan ilham alınarak oluşturulmuştur. Öğretmenlerin özellikle çocuk gelişimi ve psikolojisi konusunda bilgi sahibi olmaları için çevrilen bu kitap, o dönemin ana sınıflarında görev yapan öğretmenler için temel kaynak niteliği taşımıştır (Şahin, 2021: 51).

Darüleytam Nizamnameleri uyarınca oluşturulmuş eğitimlerden biri de 7-12 yaş arasındaki çocuklara verilen "Mekatib-i İptidaiyye Talimatnamesi"ne göre hazırlanan ilkökul eğitimidir. İlkokullarda Türkçe, Aritmetik, Geometri, Elishi, Müzik, Resim, Jimnastik, Tarih, Coğrafya ve Fen Bilgisi gibi dersler işlenmiştir (Şahin, 2021: 53). Talimatname'deki kurallara uyan ve

eğitimini başarıyla tamamlayan erkek ve kız öğrenciler girdikleri sınavları kazandıkları takdirde Darülmuaıımin, Darülmuaıımat, Sanay-i Nefise, Mektebi Sultani, Mektebi Sanayi gibi okullara devam edebilme hakkı kazanmıştır (Okur, 1996: 43). Söz konusu sınavları kazanamayan 13 yaşını tamamlayan öğrenciler ise Darüleytamlarda kalarak mekatib-i iptidaiyeye mahsus program gereğince eğitim görmüşlerdir. Buna göre bu çocuklar sabah ve akşam ikişer saat ders görmüşler, diğer zamanlarda ise bu öğrenciler ziraat ve sanatla meşgul olmuşlardır (Kesgin, 2016: 149).

4.2.2. Mesleki ve Teknik Eğitim Olanakları

Darüleytamlarda verilen eğitimin bir gayesi de çocukların istihdam edilebilirliklerini artırmak, onların bir meslek veya sanatta uzmanlaşmalarını sağlamak olmuştur. Bu çocukların meslek seğıimleri rastgele değil, onların ilgi ve becerileri doğrultusunda belirlenmiştir. Darüleytamlarda ilköğretim (İbtidai) eğitimini tamamlayan öğrenciler başka okulların sınavlarını kazanamadıkları takdirde Darüleytam'daki başarı durumlarına göre ziraat ve sanayi şubelerinde uygulamalı eğitime yönlendirilmişlerdir (Okur, 1996: 45). Darüleytamların sanayi şubeleriyle, Sanayi Mekteplerinin aynı talimatname uyarınca eğitim verdiği söylenilebilir. Ancak aynı mevzuatı uygulayan Sanayi Mektepleriyle Darüleytamların sanayi şubeleri, öğrenci başarısı bakımından farklılık göstermektedir. Sanayi Mektebi öğrencileri imtihanla seğıilmiş başarılı öğrencilerden oluşurken, Darüleytamların sanayi şubelerinde değerlendirme yapılmadan eğitim gören çocuklar bulunmaktadır. Darüleytamların sanayi şubelerinde sadece branş seğıimi için bir başarı değerlendirmesi yapılmıştır. Bununla birlikte öğrenciler yeterli sınıf kontenjanına ulaşıldığı takdirde bilgi birikimlerini artırmak için azami eğitim sonrası, iki sene daha eğitim görebilmekteydiler (Kılınç, 2019: 219).

Darüleytamlar çocukların cinsiyetlerine göre farklı eğitim içerikleri sunmuşlardır. Erkek çocukları gündüzleri Darüleytama bağlı olan veya olmayan fabrika ve atölyelerde usta yanında çırak olarak zanaat öğrenmekteydiler. Bu çocuklar marangozluk, çinicilik, kunduracılık, halıcılık, mensucat alanlarından birinde ustalaşmaktaydılar. Kız çocukları ise Darüleytama bağlı atölyelerde, ziraat şubelerinde uygulamalı zirai eğitim almıştır. Bu çocukların uygulamalı eğitimlerin yanı sıra teorik eğitim almaları da sağlanmıştır. Bunun için onlara gündüzleri 2 saat ders vererek ve geceleri 2 saat mütalaa yaparak, teorik bilgilerinin güçlendirilmesine yardım edilmiştir. Çocukları iyi bir zanaatkâr, ziraatçı ve ticaret erbabı olarak yetiştirmeyi amaçlayan Darüleytamlar bazı Batı ülkelerinin (Almanya, İsviçre, Romanya, Bulgaristan) sanayi, ziraat ve ticarete yönelik okullarının müfredat programına uygun bir program yapmaya çalışmıştır (Okur, 1996: 45; Çağlar, 2019: 2). Bununla birlikte bu öğrenciler sanayi ve madencilik alanlarında çıraklık eğitimi almaları için Almanya, Avusturya ve Macaristan'a gönderilmiştir (As, 2020: 294).

Darüleytamlardan mezun olan çocukların birçoğu sanayi mekteplerinde eğitimlerine devam etmişlerdir. Bu açıdan Darüleytamların sanayi mekteplerine öğrenci yetiştirme misyonunun olduğu da ifade edilebilir. Aynı zamanda bu müessesenin vermiş olduğu eğitimle, öğrencilerin mesleki ve teknik becerileri geliştirilerek istihdam edilebilirlikleri artırılmaya çalışılmıştır. Bu sayede yetim ve kimsesiz çocukların topluma kazandırılmaları, onların faydalı bireyler olmaları amaçlanmıştır (Kılınç, 2019: 223).

Tablo 1: Darüleytamlarda 7-13 Yaş Arası Çocuklara Ait Vakit Çizelgesi

Saat		Etkinlik
5:30	7:00	Kalkma, Abdest, Namaz, Kahvaltı, Temizlik
7:00	8:25	Mütalaa
8:25	8:40	Teneffüs

8:40	9:30	Birinci Ders
9:30	9:45	Teneffüs
9:45	10:25	İkinci Ders
10:25	10:40	Teneffüs
10:40	11:30	Üçüncü Ders
11:30	13:00	Yemek, Namaz, Teneffüs
13:00	13:40	Dördüncü Ders
13:40	14:05	Teneffüs
14:05	14:45	Beşinci Ders
14:45	15:00	Teneffüs
15:00	15:40	Altıncı Ders
15:40	17:00	Teneffüs, Kahvaltı, Namaz, Temizlik
17:00	17:50	Mütalaa
17:50	18:00	Teneffüs
18:00	18:50	Mütalaa
18:50	19:15	Namaz ve Teneffüs
19:15	20:00	Yemek ve Namaz ve Teneffüs
20:00	5:30	Uyku

Kaynak: İşeri, 2014: 80.

7-13 yaş arasındaki çocuklara ait vakit çizelgesi incelendiğinde, çocukların 5:30'da uyandıkları akşam saat 20:00'a kadar eğitim aldıkları, geriye kalan zaman dilimini ise uykuya geçirdikleri görülmektedir. Bu eğitimlerin çocukların kişisel ve manevi gelişimlerine yönelik olduğu ve küçük yaşlardan itibaren çocukların namaz ibadetlerine ehemmiyet verildiği anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Darüleytamlarda 13 Yaş Üzeri Çocuklara Ait Ders Dağıtım Cetveli

Dersin Adı	1. Sene	2. Sene	3. Sene	4. Sene	5. Sene	6. Sene
Elifba ve Kıraat	9					
Eczayı Şerife, Kıraat, Ezber ve İmla		8				
Kıraat ve Ezber, İmla, Sarf, Nahv ve Tahrir			4	3	3	3
Kuran-Kerim			1	1	1	1
Malumat-ı Diniye	1	2	2	2	2	2
Muhasebat-ı Ahlakiye	1	1	1	1		
Yazı			1	1	1	1
Tarih			1	1	1	1
Coğrafya			1	1	1	1
Hesap	2	2	2	2	2	2
Hendese			1	1	1	1
Eşya Dersleri	1	1	1	1	2	2
Resim	1	1	1	1	1	1
Sanayi ve Ziraata Ait Dersler	5	5	5	6	6	6
El İşleri	2	2	1	1	1	1
Musiki	1	1	1	1	1	1
Terbiye-i Bedeniye	1	1	1	1	1	1
Toplam	24	24	24	24	24	24

Kaynak: İşeri, 2014: 80.

Yukarıdaki tablolar incelendiğinde, Darüleytamlarda verilen eğitimin çok yönlü olduğu ifade edilebilir. Bu müessesede akademik ve mesleki eğitime yönelik derslerin yanında öğrencilerin manevi ve ahlaki gelişimlerine yönelik eğitimlerin de verildiği görülmektedir.

4.3. Darüleytamların Sağlık Hizmetleri

Osmanlı'nın son döneminde savaşlar nedeniyle yoksulluk, hastalık ve sefalet içinde yaşamak birçok insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Bu durumdan en çok da çocuklar etkilenmiştir. Zira sadece İstanbul'da 24.279 çocuk kötü yaşam koşulları nedeniyle hayatını kaybetmiştir (Bakar, 2005: 571). Bu olumsuz koşullar altında yetimlerin sağlıklı ve güvenli bir ortamda yetişmesi için Darüleytam yetkilileri, büyük bir ihtimam ve itina göstermeye çalışmıştır. Darüleytam Genel Müdürlüğü, şubelere göndermiş olduğu 1916 tarihli 2099/334 numaralı emirname ile hiçbir şubenin doktorsuz olmaması gerektiğini yayımlamıştır. Bunun gerekçesi olarak ise şubelerin yatılı olması ve birçok şubenin şehir merkezinden uzakta bulunmasını ileri sürmüştür. Genel Müdürlük, şubelerde görevlendirilen doktorların Darüleytam'a ait evlerden birinde kalabileceği, bunun için ise herhangi bir kira bedeli ödemeyeceğine ilişkin emiri Maarif Nezareti'ne bildirmiş ve bu kararın uygulanmasını önemle talep etmiştir. Genel Müdürlük bununla birlikte, doktorların bazı gün ve gecelerde evlerine gitmeyerek şubede kalması gerektiğini de iletmıştır (As, 2020: 301). Buradan günümüzdeki lojman imkânının ve nöbetin o dönemde de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Çocuklar Darüleytam'da "Muayene-i Tıbbiye Cüzdanı" adlı bir sağlık karnesine sahiptir. Bu cüzdanda çocukların hastalıkları ve uygulanan tedaviler kayıt altına alınmıştır. Şube doktorunun uhdesinde bulunan bu cüzdan, doktor değiştiğinde eski doktor tarafından yeni görevlendirilen doktora teslim edilmiştir (Aytekin, 2006: 80).

Sağlık alanındaki bir diğer faaliyet ise, çocukların sağlık durumlarının takibini sağlayacak bir cetvel tutulması olmuştur. Öğrencilerin numarası, yaşı ve kilosu bu cetvel üzerinde ahval-i sıhhiyeleri iyi, zayıf, vasat olarak belirtilmiştir. Vücutlarında yara izleri olanlar da yine cetvelde gösterilmiştir. Okullarda bazı hastalıkların sıklıkla görülmesi, Umum Müdürlüğü'nün ilgili Darüleytam şubelerini uyarmasına, bazen de ceza uygulamasına neden olmuştur. Cetvellerin üzerindeki bilgilere istinaden bazı şubelerin uyarıldığı da görülmüştür. Bir dönemde uyuz vakalarının artması üzerine Çağlayan Darüleytamında, hamamının kullanılmadığı anlaşılmış, uyuz vakalarının sonlandırılması konusunda gerekli tedbirin alınması için ikazda bulunulmuştur (Demir ve Şahin, 2016: 514). Ortaköy Darüleytam Şubesi ise kızamık salgını nedeniyle imtihanları ertelemek durumunda kalmıştır (Aytekin, 2006: 80).

Darüleytamlardaki sağlık koşullarının denetimi 1919 yılında kurulan ve bu isimle 4 yıl bir fiil hizmet veren Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi'ne aitti. Darüleytam şubelerinin Genel Müdürlüğe göndermiş oldukları muayene cetvelleri Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi tarafından incelenmiştir (Şahin, 2021: 63; Demir ve Şahin s. 522). Ayrıca bu hastane sadece Darüleytamların denetiminden sorumlu olmayıp, çocukları tehlikelere karşı korumakla da sorumlu olmuştur. Örneğin Hastanede tedavi altındaki çocukların odalarının pencerelerine kötü bir olayın yaşanmaması için tel bir kafes yapılarak, hasta çocukların emniyete alınması sağlanmıştır (Demir ve Şahin s. 521). Bu hastanede çeşitli alanlarda hizmet veren çalışanlar görev almıştır. Hastanede 3 doktor, 2 eczacı, 2 hasta bakıcı 1 karantina memuru, temizlik görevlileri, terzi, aşçı da istihdam edilmiştir. Buna ilaveten süt annelerin de hizmet verdiği belirtilmektedir (Öztürk ve Emiroğlu, 2023: 358-359).

5. DARÜLEYTAMLARIN KAPATILMASI

30 Ekim 1918'de imzalanan mütarekenin ardından itilaf devletleri İstanbul'a gelerek geçmiş dönemlerde kendilerine ait olup Darüleytam olarak kullanılan binaların boşaltılmasını istemişlerdir (Müezzinoğlu, 2012: 415). Bunun üzerine darüleytamdaki öğrenciler ilk aşamada VI. Mehmet Vahdettin'in emriyle saraylara yerleştirilmişlerdir. Bu saraylar arasında Çağlayan ve Balmumcu Kasırları, Ortaköy Sarayı, Beykoz Kasrı, Validebağı Köşkü de yer almıştır (Darüleytam, <https://avys.omu.edu.tr>; Müezzinoğlu, 2012: 415). Daha sonraları ise bu sarayların tamirat ve bakımının zor olması nedeniyle, okul olarak kullanılması fazla maliyetli bulunmuştur. İlk aşamada farklı binaları yurt olarak kiralama yolu tercih edilse de, o yılların maddi olanaksızlıklarından ötürü devlet bütçesi bu maliyeti karşılayamayarak önce taşradaki Darüleytamları kapatıp oradaki yetimleri merkeze toplamıştır. Buna rağmen hükümet bütçesinin darüleytamların giderlerini karşılayamayacağı anlaşılınca, bu müesseselerin tasfiyesine karar verilmiştir (Özkan, 2006: 219).

Darüleytam öğrencileri ilk aşamada Şehir Yatı Mektebi adlı 1927-1931 yılları arasında faaliyet gösteren yatılı okullara gönderilmiş (Öztürk ve Emiroğlu, 2023: 360), daha sonraları ise yatılı okullar da tamamen kapatılmıştır (Müezzinoğlu, 2012: 415). Darüleytamların kaldırılmasından sonra açıkta kalan talebelerin yetenekli olanları ise Darüşşafaka'ya gönderilmiştir (Darüleytam, <https://avys.omu.edu.tr>). Darüleytamlar 1924 tarihinde Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Maarif Vekaleti'ne (günümüz: Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı) bağlanmış ve mevcudiyetlerini farklı isimler altında günümüze kadar sürdürmüşlerdir (Özkan, 2006: 220).

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal hizmet, yoksul ve muhtaç duruma düşenlere insan onuruna yaraşır bir hayat düzeyi sunma ve onları topluma kazandırma faaliyetleri olarak ifade edilebilir. İnsan, fıtratı gereği sosyal bir varlıktır ve hayatının her evresinde sosyalleşmeye ihtiyacı vardır. Bu minvalde sosyal hizmet olgusu, insanın biricikliğine odaklanarak bireyin eğitim seviyesine, kültürüne, ihtiyaç ve beklentisine göre müdahale yöntemleri geliştirmektedir. Sosyal hizmet kapsamında bireylerin sosyal destek ağlarının geliştirilmesini sağlayan birçok faaliyet gerçekleştirilmektedir. Bu sayede bireylerin ekonomik yoksulluk ve sosyal yoksunluktan kurtulmaları, aidiyet duygusu kazanmaları ve sosyalleşmeleri amaçlanmaktadır (Çelik, 2018: 149). Nitekim bir ülkede sosyal hizmetler geliştikçe o ülkenin eğitim kalitesi yükselir, sağlık hizmetlerinin verimliliği artar, çalışma yaşamı daha huzurlu olur, sosyal güvenlik hizmetleri sorunsuz şekilde yürütülür ve böylece sosyal devlet güçlenir (Çetin, 2014: 14).

Osmanlı Devleti'nin son döneminde sosyal hizmet sunmak amacıyla çeşitli kurumlar hizmete açılmıştır. Örneğin Darüleytamlar, 1900'lü yılların başında yaşanan savaşlar nedeniyle yardıma ihtiyaç duyan çocukların sayısının arttığı Osmanlı topraklarında sosyal hizmet faaliyeti yürüten önemli kurumlardan bir tanesi olmuştur. Savaşla sayıları oldukça fazla olan kimsesiz ve yetim çocukları topluma kazandırma ve ıslah etme hedefi, büyük bir sorumluluğu da beraberinde getirmiştir. Savaşta şehit düşenlerin yetimlerinin ve göçmen çocuklarının korunmasında Osmanlı Devleti sosyal hizmet aracı olarak Darüleytam müessesesiyle kurumsallaşma yoluna gitmiştir. Darüleytamlar 1914'te İttihat ve Terakki partisine bağlı olarak kurulmuş, daha sonraları ise varlığını Maarif Nezareti bünyesinde devam ettirmiştir. 1920 tarihinde ise Dahiliye Nezaretine bağlanmıştır.

Darüleytamların sağladığı hizmetlerin başında fiziksel temel ihtiyaçlar gelmektedir. Yetimlerin beslenme, barınma ve güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak, bu müessesenin öncelikli hedefleri arasında olmuştur. Zira fiziksel temel ihtiyaçları karşılanmamış bir çocuğun diğer ihtiyaçlarının

karşılanması son derece güçtür. Özellikle güvenlik ihtiyacı ile çocukların dışardan gelebilecek tehdit ve tehlikelere karşı korunmaları ve kendilerini güvende hissetmeleri sağlanmıştır.

Darüleytamlar çocukların sadece barınmaları için değil, kendilerini geliştirmeleri, bir zanaat öğrenmeleri için de kurulmuş müesseselerdir. Darüleytam kurumunda öğrenciler becerilerine göre eğitim almıştır. Okulda olanakların yetersiz kaldığı branşlar için ise, farklı meslek ve sanat okullarına yönlendirilmişlerdir. Ayrıca bu müessesede verilen eğitimler, yetimlerin ahlaki ve manevi gelişimlerini de desteklemeye yönelik olarak verilmiştir. Muhasebat-ı Ahlakiye dersiyle çocuklara olumlu kişilik özellikleri kazandırmak hedeflenirken, Malumat-ı Diniye, Kıraat ve Ezber, İmla, Sarf, Nahv ve Tahrir gibi derslerle onların manevi yönlerinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Bu müessesede yetim ve muhtaç durumdaki çocuklara sağlık alanındaki hizmetler Haydarpaşa Darüleytam Hastanesi aracılığıyla verilmiştir. Darüleytamların denetimi, çocukların hastalıklardan korunması için alınacak tedbirler, cerrahi operasyonları bu hastanede gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte Darüleytam şubelerinde çocukların sağlık durumlarının takibini sağlamak için cetvel tutulmuştur. Cetvellerin üzerinde aynı şubede kalan çocuklar aynı hastalıklardan muzdarip olduğu takdirde, o şube inceleme altına alınmış, eğer bir ihmal varsa Umum Müdürlüğü tarafından ilgili şube uyarılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin dezavantajlı gruplar içinde yer alan çocukların korunması ve eğitimleri için sunmuş olduğu hizmetler sosyal hizmet tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Çocukların sergilere, sınai ve zirai faaliyetlere katılarak elde ettikleri birikimlerinin banka hesaplarında tutulması ve çocuklar müesseseden ayrılırken onlara geri verilmesi örnek teşkil edecek bir uygulama örneğidir. Bir diğer uygulama ise, çocukları iyi bir zanaatkâr, ziraatçı ve ticaret erbabı olarak yetiştirmeyi amaçlayan Darüleytamların, bazı Batı ülkelerinin (Almanya, İsviçre, Romanya, Bulgaristan) sanayi, ziraat ve ticarete yönelik okullarının müfredat programına uygun bir eğitim sistemi geliştirmeye çalışmasıdır. Buna ilaveten Darüleytamlar, öğrencilerden uygun koşulları sağlayanları, sanayi ve madencilik alanında uygulamalı eğitim görmeleri için yurt dışında Almanya, Avusturya ve Macaristan gibi ülkelere göndermiştir. Teknolojinin ve ulaşımın yetersiz olduğu, savaşın hüküm sürdüğü bir coğrafyada yapılan bu faaliyetlerin dönem koşullarının ilerisinde olduğu ifade edilebilir.

Günümüzde ise korunmaya muhtaç ve kimsesiz çocuklara yönelik hizmetler 2011 yılında kurulan, güncel adıyla Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından verilmektedir. Bu hizmetler genellikle koruyucu ve önleyici nitelikteki bakım hizmetleri ile çeşitli uygulamalı programları kapsamaktadır. Örneğin; Anka Çocuk Destek Programı, çocuklara ve ailelerine psikososyal destek ve müdahale hizmetlerini içermektedir. Bu program ile çocukların suça sürüklenmelerinden ve dışarda sosyal tehlikelere maruz kalmalarından ötürü yaşadıkları travmaların etkilerinin hafifletilmesi hedeflenmektedir. Bu programın amacı, çocukların hayatta daha mutlu, üretken, refah içinde yaşayan bireyler olmalarını sağlamaktır (<https://www.aile.gov.tr/chgm/uygulamalar/anka-cocuk-destek-programi/>).

Türkiye genelinde çocuklara yönelik bakım hizmetleri son on yılda büyük bir dönüşüm geçirmiştir. Çok sayıda çocuğun kaldığı çocuk yuvaları ve yetiştirme yurtları 2014 yılı sonu itibarıyla kaldırılmış, bunların yerine butik, daha sevimli, aile ortamına yakın binalarda hizmet vermeye başlanmıştır (Genç, 2016: 222). Çünkü söz konusu yurtlar; kışla tipi ve resmi ilişkilerin bulunduğu yerler olduğundan, buralarda barınan çocuklar mutlu olamamıştır (Genç, 2016: 197-198). Yeni düzenlemeye göre çocukların öncelikli olarak ailelerinin ya da akrabalarının yanında bakılmalarının sağlanması, bu mümkün değilse evlat edinme veya koruyucu aile gibi hizmetlerden faydalandırılması, şayet bunlara da imkan yoksa son çare olarak çocuklara ev tipi bakım kuruluşlarında barınma imkanı sunulması söz konusudur. Türkiye'de kimsesiz ve muhtaç

çocukların barınma olanakları aile ortamına en yakın kuruluşlar olan “Çocuk Evleri” ve “Çocuk Evleri Sitesi” olarak anılan ev tipi bakım merkezlerinde sunulmaktadır (Çocuk Destek, Gelişim ve Eğitim Programı, 2020: 7). Darüleytamlarda olduğu gibi günümüzde de kız çocuklarına evlenirken çeyiz yardımı yapılmaktadır. Bu tutar şu anda en yüksek Devlet memuru aylığının bir buçuk katı olup, vergi kesintisi yapılmaksızın ödenmektedir. (2828 Sayılı Kanun, m.32).

Türkiye’de sosyal hizmetlerin her geçen gün profesyonel şekilde verildiği görülse de, sunulan hizmetlerin çağın gerekliliklerine göre güncellenmesi gerekmektedir. Örneğin; devlet korumasından yararlanan çocukların reşit olduklarında kamuda istihdam edilmeleri faydalı bir uygulamadır (<https://www.aile.gov.tr>). Ancak bu çocukların bir zanaat öğrenmeleri, teknolojik gelişmelerden haberdar olmaları, mesleki ve teknik eğitim ile çıraklık eğitimi almaları desteklenmelidir. Çocukların üretim faaliyetlerine katılmaları teşvik edilmeli, ticarete atılmak isteyen çocuklara hibe desteği verilmelidir. Buna ilaveten, çocukların manevi ve ahlaki gelişimlerine yönelik eğitimler de verilmelidir. Bu hususta Darüleytamlarda verilen eğitimlerden ilham alınarak yeni bir müfredat oluşturulmalıdır. Korunmaya muhtaç çocuk sayısının oldukça yüksek olduğu Türkiye’de çocukların sosyal işlevselliğinin artırılması gerekmektedir. Böylelikle çocukların gelecekte kendi kendilerine yeten ve kişisel ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayabilen bireyler olarak toplumda var olabilmeleri mümkün olacaktır. Son olarak, Osmanlı Devleti’ne ait diğer sosyal hizmet kurumlarının araştırılması da önemlidir. Zira yapılan çalışmalardan faydalı bulgular elde edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abay, A.R. (2018). Yaşlılığa Genel Bakış: Kavramlar ve Temel Yaklaşımlar. Abay, A.R., Güngör, F. (Ed.), Yaşlılarla Sosyal Hizmet içinde (Ünite 1). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aktı, S. (2024). *Bursa'da Dezavantajlı Gruplara Yönelik Kurulan Osmanlı Vakıfları ve Faaliyetleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Akyıldız, Y. (2020). Türkiye'de kamusal sosyal hizmetin temelleri: Sosyal Hizmet Enstitüsü, Sosyal Hizmet Akademisi. Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü.
- Altunay Şam, E. (2022). Osmanlı göç politikası ekseninde kimsesizler. *XIX. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu, 3-7 Ekim 2022, 1435-1464.
- As, İ. (2020). *Bir Sosyal Hizmet Kurumu Olarak Darüleytam*. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Aytekin, H. (2006). *1914-1924 Yılları Arasında Korunmaya Muhtaç Çocuklar ve Eğitimleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Bakar, B. (2005). Mondros Mütarekesi'nden sonra yaşanan önemli bir problem: Türk ve Ermeni yetimleri sorunu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(62), 569-588.
- Çağlar, D. (2019). II. Atatürk ve cumhuriyet devrinde korunmaya muhtaç çocuklara sağlanan bakım ve öğretim olanakları. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 15(2), 1-21.
- Çay Çakır, S. (2024). *19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Yoksullukla Mücadele ve Kurumlar*. (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelik, R. (2018). Türkiye'de Yaşlı Bakım Hizmetleri ve Uygulamaları. Abay, A.R., Güngör, F. (Ed.), Yaşlılarla Sosyal Hizmet içinde (Ünite 8). Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Çetin, H. (2014). *Türkiye'de Sosyal Hizmetler Ve Sosyal Yardımların Yeniden Yapılanması Üzerine Bir Değerlendirme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Çetinkaya, Ş. (2012). *Türkiye'de Sosyal Yardımlaşma Müessesesi: Durum Analizi, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. (Doktora Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kütahya.
- Çocuk Destek, Gelişim ve Eğitim Programı. (2020). Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü. Ankara.
- Darüleytam, <https://avys.omu.edu.tr> (14.08.2024).
- Demir, M., & Şahin, H. (2016). Haydarpaşa darüleytam hastanesi: 1919-1923 Dönemi. *Tarih Okulu Dergisi*, 25. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh843>.

- Eken, G. (2013). Erzincan darüleytamına dair bazı bilgiler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 123-133.
- Genç, Y. & Şar, A.H. (2016). *Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları-I*. Genç, Y. ve Taylan, H.H. (Ed.). Aile ve Çocukla Sosyal Hizmet içinde (Ünite 7). Anadolu Üniversitesi Yayınları. Eskişehir
- Genç, Y. & Şar, A.H. (2016). *Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları-II*. Genç, Y. ve Taylan, H.H. (Ed.). Aile ve Çocukla Sosyal Hizmet içinde (Ünite 8). Anadolu Üniversitesi Yayınları. Eskişehir.
- İşeri, M. (2014). *Osmanlı Çocuk Koruma Sistemi ve Darüleytamlar (1851-1923)*. (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Kılınç, M. (2019). Darüleytamlarda yürütülen mesleki teknik eğitim uygulamaları. *Atatürk Yolu Dergisi*, (64), 211-228.
- Müezzinoğlu, E. (2012). I. Dünya Savaşı esnasında yetim ve öksüz çocukların himayesi ve eğitimi: Darüleytamlar. *History Studies*, 4(1), 399-417.
- Namal, Y. & Kesbiç, K. (2019). Hilâl-İ ahmer cemiyeti kadıköy şubesinin kuruluşu ve faaliyetleri (1912-1922). *Journal of International Social Research*, 12(66). <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3587>
- Nuhoğlu, H. Y. (1993). Darüleytam, Türk Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, İstanbul. <https://islamansiklopedisi.org.tr/daruleytam>, Erişim Tarihi: 14.08.2024.
- Okur, Y. (1996). *Darüleytamlar*. (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Özden, E. (2023). Osmanlı Devleti'nin yetimler konservatuvarı: darüleytamlar (1900-1922). *İDİL*, (112). 1915–1926. <http://doi:10.7816/idil-12-112-01>
- Özgün, C. (2016). Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında çocuk dilenciler sorunu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 16(33), 25-60.
- Özkan, S. (2006). Türkiye'de darüleytamların gelişimi ve niğde darüleytamı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (19), 211-229.
- Öztürk, H., & Emiroğlu, A. (2023). Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti çocuk yetiştirme politikalarında “Darü’ş-Şafaka, Dar’ül-Aceze, Dar’ül-Hayr ve Dar’ül-Eytam” kurumlarının yeri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 344-368.
- Selçuk, B. A. & Çolak, C. (2012). Türkiye'nin ilk çocuk hastanesi; Hamidiye Etfal Hastane-i Âlisi. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 2(1), 11-14.
- Şafak, N. (2013). Darüleytamda çocuk olmak: on çocuk on portre. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (2), 261-283.
- Şahin, H. (2021). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Darüleytam Umum Müdüriyeti 1914-1927*. (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

- Şam, E. A. Osmanlı Göç Politikası Ekseninde Kimsesizler, ttk.gov.tr (14.08.2024).
- Şenocak, H. (2010). Sosyal güvenlik sistemini oluşturan bileşenlerin tarihi süreç ışığında değerlendirilmesi. *Journal of Social Policy Conferences*, (56).
- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, <https://www.aile.gov.tr/> (01.11.2024).
- Tetik, A. & Korkmaz, A. (2022). Osmanlı döneminde sosyal politika uygulamaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(3), 423-443.
- Toper, F., Aslan, H. & Özpolat, A. (2023). Türkiye'deki sosyal hizmet kurumlarının tarihsel gelişimi. *Tarih Okulu Dergisi*, 16(62). <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.66159>.
- Tuncay, T. (2013). Yaşam sonu bakımında sosyal hizmet uzmanının rolleri. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(2), 145-154. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsh/issue/48480/614182>
- Türkmen, B. (2015). Sosyal hizmet tarihi. *İzmir*. http://www.bekirturkmen.com/dosya/Sosyal_Hizmet_Tarihi.pdf (15.08.2024).
- Ünal, V. (2015). Dünden bugüne kültürümüzde koruyucu aile hizmetleri üzerine bazı değerlendirmeler. *Journal of Turkish Studies*, 10(6). <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8181>
- 2828 Sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu, RG, 27 Mayıs 1983, Sayı 18059.